

POJAM OBNOVE I ZRELOSTI KRŠĆANSKOGA ŽIVOTA PO SV. PAVLU

Dr Antun KRESINA

Danas se u Crkvi radi na obnovi cjelokupnog života i djelovanja. Budući da je čovjek uvijek bio i jest u središtu crkvenog nastojanja, čime se kršćanski humanizam smije ponositi, to i ovo pokoncilsko oživljavanje i obnavljanje treba zahvatiti i obnovu čovjeka pojedinca. Crkva se obnavlja upravo obnovom svakog od nas, njezinih članova.¹ Sto zapravo razumijevamo pod obnovom čovjeka? Taj su pojam dužni raščistiti psiholozi i pedagozi, a kada se radi o obnovi kršćanina, njima se nužno imaju pridružiti i učitelji duhovnoga života. No jedva je moguće u potpunosti shvatiti smisao kršćanske obnove bez osvrta na izvore kršćanske misli.

Cilj nam je dati kratak pregled poimanja kršćanske obnove i njezinoga nužnog efekta, kršćanske zrelosti prema sv. Pavlu, drugom utemeljitelju, kako ga s pravom neki zovu, kršćanske misli i uopće kršćanstva. Takav pregled može doprinijeti ne samo boljem pristupu uvijek bogatoj misli Apostola već može uvelike doprinijeti shvaćanju kršćanske obnove kao na ontičkom tako i na etičko-moralnom području.

OBNOVA U STAROM ZAVJETU

Pedagoški vid Staroga zavjeta ima zamašan opseg u Božjem planu te se ne svodi samo na odgoj jednog ili drugog pojedinca, jedne ili druge generacije već se odnosi na odgoj cijeloga izraelskoga naroda. Koliko se god Bog brinuo u SZ oko obnove izabranog naroda, koliko je god Gospodin osobito po prorocima nastojao osvježiti starozavjetnu religioznost, nijedna knjiga SZ ne pretendira na mogućnost potpune neposredne obnove. Posvuda se uglavnom očekuje obnova u daljnjoj perspektivi Božjega plana. Među najpoznatijim i najizrazitijim navještajima obnove što ih pruža SZ nalaze se tekstovi knjige Jeremije i Ezekijela proroka. Izraelcima se naime daje na znanje da će doći nešto novo,

1. *Constitutio pastoralis De Ecclesia in mundo huius temporis 'Gaudium et spes'*, br. 12.

punina vremena i novija stvarnost.² U 31, 31 Jeremije proroka naviješta se novi Foedus, novi ugovor, savez s Bogom koji će biti sklopljen na temelju novoga zakona upisanog u nutrini i na srcima ljudi, tako da će svaki pojedinac moći spontano upoznati Boga i njegovu volju. Na taj tekst nadovezuje se i upotpunjuje ga u dva navrata ponovljeni tekst Ezekijela proroka u 11, 19 i 36, 26—27. Na oba se mjesta u Ezekijelu uz davanje novoga srca spominje i ističe davanje novoga duha u srca ljudi, koji će biti princip djelovanja. Bitne značajke obećanoga ugovora, obećanog zavjeta, sastoje se upravo u novom duhu i novom principu djelovanja.

Sveti Pavao u dva navrata u svojim poslanicima, kada želi osvijetliti svojim vjernicima ostvarenje novoga svijeta i nove realnosti po Kristovom dolasku, povezuje tekstove Jeremije i Ezekijela i ocrtava bitne karakteristike nekada prorečenoga i u punini vremena ostvarenoga novoga ugovora (2 Kor 3, 3 sl. i Rim 8, 2—4).³

To postavljanje veze između starih obećanja i novih ostvarenja doprinosi mnogo osvjetljenju značaja novoga Foedusa u Pavlovoj misli. Znamo što je značio stari savez za izraelski narod. Sklapanjem ugovora s Bogom mnoga plemena postala su jednim narodom, narod je ugovorom postao narod Božji, a Bog je postao njihov Bog. Tim ugovorom narod se obavezao na vršenje Božje volje te je tako ta obaveza imala utjecaja na sav politički (teokracija) i religiozni (monoteizam i kult) život Izraelaca.⁴ U navještaju novoga ugovora aludira se sigurno i na njegovo značenje, ako ne više, barem u okvirima i dimenzijama važnosti i značenja staroga ugovora. Imamo razloga vjerovati da se aludira i na još veće značenje, jer se u tekstovima SZ koje smo spomenuli ističe zakon u srcima sa znanjem da je stari zakon pisan na pločama, ističe se davanje duha svakome pojedincu, što nije bio slučaj u SZ gdje su primali posebni duh Božji samo neki pojedinci, osobito proroci. Budući da je stari ugovor značio jedan svijet, novi ugovor ima označivati drugi, novi svijet. Taj novi svijet nalazimo u Pavlu u potpunosti osvijetljen kao svijet pripreman dugom Božjom pedagogijom kroz povijest izraelskoga naroda.⁵

Pavao ističe jasno: »Si (grčki: ei) qua ergo in Christo nova creatura, (a takva jest jer partikula *si* označuje realnost u grčkim kondicionalnim rečenicama), vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova« (2 Kor 5,17). Pavao ističe u vezi s Kristovim dolaskom nastup novog poretka. Time još nije rečeno da je stari svijet doista nestao. On je prošao kao vrednota i realnost s kojom bi trebalo kao nekada računati. Krist je došao da ugrabi ljude starome svijetu (Gal 1,13), da u punini vremena po njemu svijet prema Božjem planu bude sav restauriran (Gal 1, 10). Ta se restauracija, kako ćemo niže vidjeti, stalno provodi.

2. GRELOT PIERRE, *Sens chrétien de l'Ancien Testament*, Tournai 1962, str. 206 sl.

3. LYONNET STANISLAS, *Rom 8, 2—4 à la lumière de Jérémie 31 et d'Ezéchiel 35—39*, u *Mélanges E. Tisserant*, vol. I. Città del Vaticano 1964, str. 311—323.

4. EICHRODT WALTER, *Theologie des Alten Testaments*, vol. I—II, Göttingen 1959, *passim*.

5. GRELOT PIERRE, n. dj. str. 250 sl.

Iz pojma staroga i novoga ugovora (zavjeta, saveza) Pavao logički prelazi na postavljanje čovječanstva pred novu realnost. Po odnosu prema starome odnosno novome ugovoru, čovječanstvo i svaki pojedinac ima se smatrati starim ili novim čovječanstvom odnosno starim ili novim čovjekom.⁶ U 1 Kor 15, 47—49 čitamo: »Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem ... Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de caelo, caelestis. Qualis terrenus, tales et terreni: et qualis caelestis, teles et caelestes. Igitur, sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem caelestis.«

Znamo da se ljudi od prvoga do posljednjega rađaju u slici staroga Adama. No na temelju spomenute Pavlove izjave i općenito njegove nauke o novom Adamu, a osobito nauke o krštenju, znamo kako Pavao krštenje smatra preporođenjem (Tit 3, 5) i oblačenjem u novoga Adama, koji je Krist (Gal 3,27). U poslanici Rimljanima 6,4 sl. nalazimo: »Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem (radi se o smrti staroga čovjeka), ut quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus.«

Čovjek se krštenjem preporuča. Koliko god međutim bilo jako i snažno sakramentalno krštenje, samim se tim krštenjem ili činom krštenja čovjek potpuno ne obnavlja.

Već iz samih starozavjetnih navještaja o novom ugovoru a upotrijebljenih od Pavla zapažamo akcenat na davanju novoga *srca*, na pisanju zakona u srcima, na podjeljivanju novoga *duha*. Prema starozavjetnom i rabinskom shvaćanju srce označuje sjedište čitavoga etičkoga života i sjedište čitave religioznosti.⁷ Duh označuje već po sebi djelovanje. Kada se duh spominje kao novi princip djelovanja, onda označuje u svojoj punini aktivnost i djelotvornost. Kod Pavla imamo ponovno spomenuto srce i duh. Ističe se dakle, jasno, ne statičnost, već dinamičnost novoga stvorenja, novoga Adama. To proizlazi iz samih elemenata ugovora. Ako međutim pogledamo ostale Pavlove tekstove, ideja trajne i dinamičke obnove iskače mnogo jače. Tako imamo tekst Kol 3, 10: »Nolite mentiri invicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis et induentes novum (ton neon anakainoumenon) in agnitionem secundum imaginem eius«. Particip prezenta *anakainoumenon* označuje trajno obnavljanje. Ta je trajnost izrazito istaknuta u 2 Kor 4, 16: »Propter quod non deficimus; sed licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est renovatur *de die in diem*«. Uostalom, sama narav obnavljanja traži trajnost, naime radi se o promjeni mentaliteta i mišljenja, a to se ne zbiva mehanički niti 'ex opere operato'. Dovoljno svjedoče o tom izjave: »Renovamini spiritu *mentis* vestrae et induite novum hominem« (Ef 4, 24; usp. Rim 12, 2; Kol 3, 11).

Krštenje, koje znači preporođenje, jest samo početna faza obnove. Međutim, ukoliko se krštenje gleda kao transformacija u Krista, inkor-

6. LARSSON EDVIN, *Christus als Vorbild*, Upsala 1962, str. 197 i 315.

7. PIDOUX GEORGES, *L'homme dans l'Ancien Testament*, Neuchâtel 1953, str. 23 sl.

poracija u njega, tada ono dobiva životnu egzistencijalnost.⁸ Svojim djelovanjem pod uplivom Duha Svetoga čovjek se uoblikuje Kristu. To je oblikovanje moguće u izvanrednim slučajevima, i to u svoj punini i bez sakramentalnoga krštenja, iako ne i bez egzistencijalnoga krštenja. Ne prihvaća li Crkva od davnine mučeništvo u kršćanskom i evanđeoskom smislu kao potpunu transformaciju u Krista iako se radi o mučeništvu nekrštene osobe? Ako mučenik može biti krvlju u svoj punini prepороđen i uobličeni Kristu, može li se zamisliti da bi polagano mučeništvo svakodnevnoga života, a život je nošenje križa (Mat 10, 38), isključivalo uobličavanje Kristu? Patnjama što ih kršten čovjek proživljava on opunjuje u sebi patnje Kristove i plodovima se Kristove muke obogaćuje (Kol 1, 24; Fil 3, 10; 2 Kor 1, 5).

Iz spomenutoga jasno slijedi i svrha obnove. Radi se o transformaciji u Krista. Treba posebno istaći da se radi o unutarnjoj, dubokoj, esencijalnoj transformaciji, ontičkoj transformaciji, a ne o vanjskoj imitaciji. Pavao tu ideju jasno ističe na više mjesta, ali najizrazitije upotrebom glagola *sumorphousthai* (Rim 12, 2; Fil 3, 10 i dr.). Za imitaciju, tj. neko vanjsko oponašanje pojedinih postupaka, koje dolazi kod Pavla samo u slučaju oponašanja svijeta a nikada kod nasljedovanja Krista, upotrebljava glagol *sushematizein* (Rim 12, 2).⁹

Radi se o transformaciji u Krista, bilo da se on spominje direktno (Ef 2, 15; Kol 3, 10; Rim 13, 14; Gal 3, 27), bilo kao novi Adam (2 Kor 15, 46) ili kao novi čovjek (2 Kor 15, 47), a Krist nije ništa drugo nego vjerna i potpuna savršena slika i odraz Božji (2 Kor 4, 4; 1, 15). Dok je stari Adam slika Božja više ili manje savršena (Post 1, 26).¹⁰ Stari je čovjek oblikovan prema starom Adamu, novi čovjek ima se oblikovati prema novom Adamu. Jedan i drugi nose sliku Božju. Prvi nesavršeniju, drugi savršeniju. Krist, odsjev Boga, postavljen je u Novom zavjetu za cilj. Oblikovanjem u Krista čovjek se oblikuje u Boga prema uzoru Krista, pače oblikovanjem u Krista. On postaje vjernija slika Božja. Tu je jasno istaknuta kristocentričnost obnove. Ta kristocentričnost ostaje teocentričnost i ne mijenja orijentaciju u oblikovanju čovjeka u Boga, već je upotpunjuje i usavršuje. Kristocentričnost uključuje teocentričnost, dok teocentričnost ne mora uključivati kristocentričnost. Tako čitavo ontičko i etičko-moralno oblikovanje i obnavljanje čovjeka, ako ne želi uskraćivati čovjeku njegov poziv i njegova prava te ako ne želi zanemarivati potpunu sliku Božju objavljenu u Kristu, koji je vjerni odsjev sjaja Božjega, ima nužno biti kristocentrično.

POJAM KRŠĆANSKE ZRELOSTI

Za cjelovitiji prikaz i potpunije shvaćanje pojma obnove prema svetom Pavlu nužno je pogledati bitne značajke obnovljena čovjeka. Pavao kao vrstan pedagog nije svojim vjernicima predočivao isključivo

8. CAMELOT TH., *Spiritualité du baptême*, Paris 1960, str. 141 sl.

9. LIGHTFOOT J. B., *St. Paul's Epistle to the Philippians*, London 1891, str. 127—133.

10. LARSSON EDVIN, nav. dj. str. 198.

vrhunac suobličenja Kristu, potpuno kršćansko savršenstvo. Iako je ideja o potpunom suobličenju Pavlu bila uvijek prezentna, u svojim je nastupima pristupao ljudima sa postepenim zahtjevima. Prvotni mu je cilj bio da svoje slušatelje i čitatelje podigne do stanovitog stupnja kršćanskoga života, koji se stupanj prema njegovim, iako rijetkim izjavama može zvati sa sigurnošću kršćanska dozrelost.

Usko povezane sa idejom obnove nalazimo u Pavla pojedine značajke obnovljena čovjeka. Pače na nekim mjestima i spominje paralelno sa oblačenjem novoga čovjeka i potrebu oblačenja raznih kreposti. Tako imamo u poslanici Kološanima 3, 12: »Induite vos, ergo sicut electi Dei, sancti et dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam . . . super omnia autem haec, caritatem habete, quod est vinculum perfectionis«. U poslanici Efežanima uz tekst o obnovi (4, 24) donosi dugi parenetički pasus o kreposnom životu.

Uz te kreposti, odnosno kataloge kreposti, kao i u uskoj vezi sa pojmom obnove dolazi nekoliko puta kod Pavla i ideja zrelosti ili, u nekim slučajevima, pomanjkanja zrelosti, tj. ideja infantilizma. Nije ništa strano, ako imamo u vidu potrebu stalnog obnavljanja, da se tu i tamo pojavljuju manjci, nedostaci i otpornost ili prepolagano suobličavanje Kristu. Takve su pojave potakle Pavla na opomene, ukore i prijetnje. U njima se očituju obilježja neoblikovanih ili premalo oblikovanih vjernika, kao note infantilnosti. Egzegetskim detaljnim ispitivanjem i analiziranjem teksta možemo dobiti pravi Pavlov pojam o infantilizmu kao i o zrelosti.¹¹

Iako se kod Pavla nigdje ne upotrebljava riječ djetinjast ili zreo, ipak se na nekim mjestima upotrebljavaju riječi, točno antiteza *nepios-teleios*, koje se ne mogu pripisati ničem drugom nego duhovnoj nedozrelosti ili infantilizmu s jedne, a zrelosti s druge strane. Pavao ne baštini tu antitezu ni iz Staroga zavjeta, ni iz ostalih knjiga Novoga zavjeta niti iz prvotne kršćanske zajednice kao takve. Njegova terminologija, odnosno antiteza potječe od općenitog govora onoga vremena u grčkom svijetu. Pavao tu antitezu osvjetljuje tradicionalnom i kod njega vrlo čestom drugom antitezom *sarkikos-pneumatikos*, tjelesan-duhovan. Tjelesan je onaj koji, uza svu puninu Duha koji je dan u punini vremena, još živi po tijelu, a duhovan je onaj koji se daje voditi u potpunosti Duhom Božjim i tako donosi plodove Duha. Pavlovu antitezu *nepios-teleios*, djetinjast-zreo otkrivamo u 1 Kor 3, 1 i 2, 6; 13, 11; 14, 20; Ef 4, 13 sl.; Gal 4, 3; Fil 3, 15 te u poslanici Hebrejima 5, 14. Na tim mjestima Apostol označuje kao infantilne one koji su nesposobni, kao Korinćani, za shvaćanje dublje nauke o tajnama Božjega plana (1 Kor 3, 3); one koji se ne vole uklopiti u zajedničku suradnju s drugima te konačno one koji ne pokazuju poštivanja prema bližnjemu kao ni socijalnu odgovornost (1 Kor 11, 1; Rim 15, 1). Sve te oznake proizlaze iz odupiranja Duhu Božjem.

11. KRESINA ANTONIUS, *De maturitate spiritali christiana iuxta S. Paulum* (Excerpta ex dissertatione ad Lauream), Roma 1965.

Zrelost se prema misli Apostola sastoji u prvom redu u pravilnom vrednovanju. Kao vrednote zreo kršćanin ima smatrati one vrednote koje ga uklapaju u novi Eon koji vječno traje. Među njima se ističu vjera, ufanje i ljubav, sve tri koje ostaju (1 kor 13,13). Svi ostali karizmi, bilo proroštva, bilo dar jezika, bilo znanje iščezavaju kao što iščezava ono što je djetinjte kada nastupi ono što je zrelo: »Kad sam bio dijete, mislio sam kao dijete, kada sam postao muž, odbacio sam ono što je bilo djetinjte« (1 Kor 13, 11). Zreo dakle čovjek ima se odnositi prema prolaznome kao prema djetinjemu, a prema trajnome kao prema muževnome. Za muža kršćanina vjera su ufanje i ljubav vrednote koje ostaju. One imaju usmjerivati njegovu aktivnost. Po njima se on već sada uklapa u svijet koji je tu, ali u svijet koji je trajan i ostaje u vječnost. Vjera ostaje kasnije kao znanje, ufanje kao posjed, a ljubav se samo usavršuje.¹²

Zreo kršćanin prema Pavlu ističe se spoznajom Božjih tajni, osobito spoznajom misterija otkupljenja i spoznajom nove realnosti, koju mudraci ovoga svijeta ne poznaju i ne mogu spoznati (1 Kor 2, 6). Pavao mnogo insistira na slobodi što proizlazi iz nutarnjeg dinamizma Duha koji djeluje u pojedincu. Snagom toga dinamizma kršćanin djeluje spontano vođen duhom ljubavi. Ljubav nije usiljena.¹³ Zreo kršćanin prođuhovljen Duhom Božjim uživa i plodove toga Duha. »Fructus autem Spiritus est caritas ... adversus huiusmodi non est lex« (Gal 5, 22 sl.). »Na vrhu Karmela nema zakona«, kaže sv. Ivan od Križa. Takav kršćanin vrši zakon ne zato što nešto naređuje, već stoga što spoznaje ono od Boga naređeno kao najbolje. Takav kršćanin ne biva vođen pedagogima, kao u Starom zavjetu (Gal 4, 3), niti vanjskim normama, iako one postoje, već svojim nutarnjim poticajima. On je ipak daleko od toga da bi upao u slobodnjaštvo. On posjeduje istančanu savjest, formiranu u ljubavi, te i u onim slučajevima kada može slobodno birati dvostruko djelovanje, bira ono koje doprinosi izgradnji bližnjega. Strepiti da ne bi negdje upropastio svojim djelovanjem bližnjega, za kojega je Krist umro (1 Kor 8, 11). Time očituje duboku svijest odgovornosti.¹⁴

Dosad spomenute značajke zrele kršćanina u najužoj su vezi sa terminom *teleios*, kada se taj nalazi u antitezi sa terminom *nepios*. Ima međutim i drugih značajki koje Pavao nije ocrtao u vezi sa spomenutim terminom, jer mu i nije bio cilj donijeti sistematski prikaz zrelosti. Do tih ostalih obilježja dolazimo indirektnim putem. Znamo da se Pavao nazvao u dva navrata zrelim čovjekom (1 Kor 13, 11 i Fil 3, 15), a znamo nadalje da je često pozivao vjernike da ga nasljeđuju. Stoga možemo iz primjera i lika samoga Apostola kao zrele kršćanina zaključiti na neke oznake zrelosti, osobito kada te oznake toplo preporuča drugima.

12. LACAN M. FRANÇOIS, *Les trois qui demeurent*, u *Resch. Sc. Rel.* 46 (1958), str. 325.

13. LYONNET STANISLAS, *Liberté du Chrétien et la loi de l'Esprit selon Saint Paul*, u *Christus* 1 (1954), str. 6—27.

14. DELHAYE PHILIPPE, *La conscience morale du chrétien (Le mystère chrétien — Théologie morale 4)*, Tournai 1963, str. 23; DUPONT JACQUES, *Appel aux faibles et aux forts dans la communauté romaine*, Rom 14, 1—15, 13, u *Stud. Paul, Congressus Internationalis Catholicus 1961, Analecta Biblica 17—18*, Romae 1963, vol. I. str. 403—413; COUNE MICHEL, *Le problème des idolothytes et l'éducation de la supériorité*, u *Rech. Sc. Rel.* 51 (1963) str. 498.

Nije naime Pavao uzor u svemu, ali se ima smatrati uzorom ondje gdje poziva na nasljedovanje samoga sebe. Tako dolazimo do slijedećih nota. U liku Pavlovu odsijevaju svjesnost i sposobnost za izvođenje velikih djela — magnanimitas (2 Kor 3, 6); uvjerenje, smionost i neustrašivost u propovijedanju evanđelja — parresia (2 Kor 3, 3), iz koje proizlazi osjećaj slobodnog pristupa k Bogu (Ef 6, 18—20)¹⁵; strpljivost (hupomone), koja se ne sastoji toliko u strpljivom snošenju nevolja (u pasivnom smislu) već u junačkom svladavanju zapreka koje priječe u poduzetom poslu. Bog djeluje i nema razloga ustupati. Njegova se suradnja očituje upravo u slabosti: »Cum infirmor tunc potens sum« (2 Kor 12, 9). Ističe se nadalje osobiti razbor u djelovanju. Taj je razbor svojstven ljudima koji ne rješavaju slučajeve ustaljenim formama, već dubokim razmišljanjem i posebnim darom rasuđivanja, koji dolazi od Duha Božjega (Dj 16, 13; 1 Kor 10, 15). Još jednu notu valja istaći, a ta je društvenost. Ta vrlina uključuje ostale vrline a osobito ljubav. Bitna značajka društvenosti označena je kod Pavla kao poštivanje bližnjega (filadelphia) i društvena odgovornost. Samo u zajednici, a posebno u Crkvi sazrijevaju kreposti.¹⁶

Kršćanska se dakle obnova prema sv. Pavlu sastoji u oblikovanju Krista. Ta se obnova ima ostvarivati svakodnevnim naporima i sticanjem kreposti, tj. egzistencijalnim krštenjem. Svi se ljudi rađaju kao stari Adam, po sakramentalnom krštenju preporučaju se u novog Adama, ali svojom ličnom suradnjom sa poticajima Duha Svetoga oni imaju dosizati sve viši i viši stupanj, sve savršeniju sliku Krista. Prvi nužni stupanj na koji imaju svi koji ne žele biti infantilni stići jest kršćanska dozrelost. Prema Pavlu nije opozicija između nesavršenosti i savršenosti, već između infantilizma i zrelosti. Takva antiteza je vrlo ozbiljna. Lakše je naime reći nisam savršen nego priznati nisam dozrio ili djetinjast sam. Tko nije dosegao spomenuti stupanj suobličenja Kristu, prema Pavlu je optužen kao nedorastao.

To je pojam obnove i njezin efekt. To je pravi pojam ljudske i kršćanske dozrelosti na koju se sve više i više navraćaju na poticaj sociologa i psihologa i crkveni duhovni pisci, a u najnovije vrijeme i crkveni dokumenti. Krist je središte ne samo cijele povijesti već i prvorođenac svega stvorenja. Oblikovanje u Krista svakoga pojedinca i rad na tom oblikovanju glavni je zadatak pedagoške aktivnosti Duha Božjega u Crkvi. Sve ostalo u Crkvi ima poslužiti podizanju čovjeka do slike Božje po uzoru i prema slici Isusa Krista. To je misao i zadatak koji se postavlja danas osobito pred svećenike, da oni, i sami dozreli, kako zahtijeva koncilski dokumenat o odgoju klera »De formatione sacerdotali«, rade na dozrijevanju drugih, kako ističe drugi koncilski dokumenat »De presbyterorum ministerio et vita«: »Quapropter ad sacerdotes, qua in fide educatores pertinet curare sive per se sive per alios, ut singuli fideles ad suam propriam vocationem secundum Evangelium excolendam,

15. BULTMANN RUDOLF, *Parresia*, u ThWNT. VI, 8, 27; VAN UNNIK, *With unveiled face, an exegesis of 2 Corinthians III, 12—18*, u *Novum Testamentum VI* (1963), str. 153—169.

16. VON SODEN, *Adelphos*, u ThWNT, I, 146, 20—21.

ad sinceram operosamque caritatem, et ad libertatem, qua Christus nos liberavit, in Spiritu Sancto adducantur. Parum proderunt caeromoniae, etsi pulchrae, vel consociationes, etsi florentes, si non ordinantur ad educandos homines ad maturitatem christianam consequendam».¹⁷

17. *Decretum de Presbyterorum ministerio et vita*, nr. 6.